

POPIS NAZIVA ZA ŽENSKE RUČNE RADNJE.

Za : a) pojedine komade u cjelini :

1. muškoga ruha : košulja, prsluk, gunj, odnosno kaparan, gaće, pas-pojas, haljak, kaban, kabanica, bječva, nazuvak, obojak, terluk i kapa ;

2. ženskoga ruha : košulja, haljina odnosno suknja, sadak odnosno guća, tkanica, pregača odnosno kecelja ;

b) pojedinu gragju svakoga komada vrijede nazivi po nazivu tijela, koje koji pokriva, kao : ovratnike poramak, prsi, polegijina, rukavi, zarukavlje, a donje krajeve skut, puce, zapučak, uvojčić, struka, povije ; bječve : stopalo i grlič ; suknje : oplećak, sok i stân ; kape : tjeme i čelo ; gaća : nogavice, tur, džep, svitnjak.

c) činjenje gragja i ostale radnje na njima ovi su nazivi : krojenje, jemčenje, mrskanje, porubiti, obrubiti, obamet, umetnuti zakrpu, a prišije li se što : prekorukavlje, zarukavlje, zalaktica, potkraj.

d) vezivo, i to za oblike, koji spadaju u

1. podlakni red : strijeka, krivujica odnosno dvostruka, trostruka i sklopljena krivuljica ; kukica, kuka, odnosno četverokuka ; krila, odnosno

sklopljena krila, kukata krila i kukata sklopljena krila ; brzovezići, perlice, grane, pokvasice, vodice, cvjetići, uzveze, ogrovi, ošve, prutak, privezice, primeca.

2. krstački red : krstići odnosno dvo-tro-petero-krstići, stegnuti krstići, zadarske pokrstice, kukate krstačke grane, krstačka krivuljica, i u opće krstački oblik, koji ima krstića ;

3. pošavni red : strijeka, krivuljica, kuka odnosno četverokuka, osmerokuka, sitnokukići i kuka savijačica, pa : kopčić, zvrčić, kićanica, cvjetić, zvjezdica, istriga, pijavica, pa i oni, te se imituju s tkala, kao : kukica, kuka, sklopljena kuka, krila, račići, cvjetovi, krstići, pokvasice ;

4. rasplitani red : grane, šupljice, puntilje, čipke, a to : bisernica (punto di Pago), kićanke, širiti kišići.

e) prelo i što se učini iz prediva : osnova, potka, pripređanje, klupko, kančelo, plesti, naplićati, poplićati, pak : trak, uzica, bječva, nazuvak, obojak, terluk, rukavica, guća.

f) konce, koji nose naziv dotičnoga komada, kao : obojčar, terličar, pregačar, ili po njegovoj namjeni : lozar, punar ; ili po obliku : zvrčićar, kukar.

DR. LUJO MAZZI:

POGLED NA NARODNU NOŠNJU SA GLEDIŠTA HIGIJENE I PRAKTIČNOSTI.

Od onog vremena, u kojemu čovjek nije odviše zazirao od golotinje tijela, proteklo je mnogo vijekova. I kad je počeo u borbi za opstankom da napušta prirodu i da se pomoću svog uma i razuma naoružava protiv nepovoljnih utjecaja spoljašnjosti, već ga je ostavljala ona predjašnja tvrdoća života, sa kojom je odoljevao svakoj nezgodi. Obrastao po svemu životu obilatim dlakom, mekanom vunom, kao nekom prirodjenom obranom, živio je na način mnoge životinje, koja se brani vlastitim runjem ili perjem, na nalik gori, koja se kiti lišćem, a zemlji, koja se zaodijeva travom i raznim cvijećem. Jedino mu je zaklonište bivalo po koje prošupljeno, odeblje stablo, ili koja zgodna pećina u prostranoj Prirodi, ili inače priprosta potleušica, opletena granjem, a zatrpana zemljom i lišćem.

Ali ljudskom duhu i postepeno omalaksalom životu u ljutoj borbi sa elementima i inim protivština, nije bila dovoljna ta prirodna i primitivna obrana, te je primoran od nužde, prihvatio se drugih sredstava, potražio druge pomoći. Između ostaloga nailazio je na kože sadrte sa domaćeg blaga ili smaknute divljači, te ih navlačio na se i na pojedine udove tijela, kao neku zaštitu ; nailazio je i na razne smole iz biljskog Carstva, sa kojima je podmazivao vlastiti život, da izbjegne ujed komara, pecanju muha i ubodu raznovrsne gamadi, što no i danas truje naročito južnije predjele zemlje, u prostranim baruština i po širokim blatštima močvarskih poljija.

O kakvoj odjeći u današnjem smislu riječi nije bilo ni govora. Nošnja, koja danas stoji na čelu svim običajima, te je od poglavite važnosti u pogledu

obrane ljudskog tijela, potiče od vremena, kad su po neki etični i ostetični pojmovi, u postepenoj evoluciji društvenog života, počeli da upućuju čovjeka na sredjenje vlastitih životnih prilika i na preokret u primitivnim, prirodnim njegovim običajima. Posred tih poticaja, stoji u prvom redu pojam stida i sramežljivosti, koji je nikao već u prvom zametku zadružnog života i sve to više rastao sa obiteljskim i rodbinskim vezama, te doprinio do odjeće.

Kasnije sve to veća ugladjenost običaja, pomogla je usavršenju tih pojmova i obdarila nas raznim nošnjama.

Nije dakle samo krajna nužda obrane navela čovjeka, da potraži i nadje zaštite u odjeći i obući, nego su bili po srijedi i drugi razlozi, različito tumačeni u razno doba ljudskog života, biva: postidnost, domaće i društvene veze, kao što je jur napomenuto, usavršeni običaji i njegov kulturni napredak.

Time u različitim vjekovima, prema kulturnom stanju naroda i njihovih moralno-estetičnih pojmova, imamo i raznih vrsta nošnje, koje se znatno razlikuju medju sobom. Današnja evropska nošnja, sa kojom se zaodijeva vascijeli obrazovani svijet, pokazuje nam najzadnju evoluciju. Naš narod kiti se već odavna, uz neznatne preinake, sa današnjom narodnom nošnjom, ima tome podosta vjekova; a mnogi su okolni utjecaji doprinijeli do tih preinaka, u podređenom njegovom odnošaju prema drugim narodima i stoga je postala neka mješavina običaja u odjeći, koja vremenom zadobi potpuni značaj narodne nošnje.

Nošnja je svakako pouzdano mjerilo kulturnog stepena jednog naroda, a donekle i ogledalo njegove psuhe.

Naš narod, kao i ostali narodi u sličnim kulturnim prilikama, potražio je najprvo u vlastitoj okolini ono što mu je bilo od potrebe, da udovolji zahtjevima novog, umjetnog života. Kao isključivo čobanski i težački narod, imao je prilike da vidi i opazi, kako ljeti i zimi kod domaćeg blaga otpada runje i raste, kako no se mijenja i mitari dlaka, te je stao nagadjati kako bi se time okoristio.

Ovčari primjetiše, da je ovčija vuna najprikladnija; najlakše je bilo i doći do nje, te je malo po malo, postepenim usavršenjem načina, pomoću raznih upotrebljenih sredstava, došlo do vunenog tkiva, do sukna i do današnje nošnje. Narodna nošnja i u našim ograničenim kotarima, nije svuda jednaka. Ima u njoj raznih razlika u pojedinim selima, koje se naročito odnose na kraj, nakite i boju. — Ali vješto čeljade može već odoka da upozna svaku i i da tačno označi kojemu li pripada selu ili kraju.

Sve te izmjene u nošnji zavise od različitih lokalnih običaja, od glavnog zanimanja širih narodnih slojeva, te nuzgrednih rabota, a poglavito od klimatičnih odnošaja u stanovitim predjelima i donekle od narodnih predaja. Prema tome je koji predmet odjeće ponešto skraćen, šarovit ili tamnije zagasite boje, deblje ili tanje gradje, kako bolje odgovara potrebama i estetičnim pojmovima pojedinih narodnih ogranaka.

Svakoj nošnji ipak temelj je jedan. Glavni su predmeti odijela od domaće vune; ostali su prteni, od pamuka, konoplja i raznog biljskog vlakna, u prilici platna, postava i sličnih umjetnih proizvoda, koje narod dobavlja i po sebi kroji. Ili su mješani od vune i vlakna, biva od tanke čohe, sa kojom se služi odjevenija i otmjenija čeljad; ili su napokon od svile i kadife. Razne boje pojedinih domaćih predmeta odjeće, pripremaju se u odnosnim mjesnim tangarijama.

Vuna — ovčija vuna najpoglavitija je podloga narodne nošnje. Vuna predstavlja gradivo, iz kojega se najpotrebitiji predmeti odijela kroje i udešavaju.

Od vune se prave peškiri i pojasi; kabanice i struke sa i bez kukuljica; koparani, gunjci i kuti, te razni ogrtači u formi čebeta. Od vune su čakšire i šalvare, tozluci i sve ono što se odnosi na obuću izim opanaka, biva: bječve, čarape, terluci i obojci. Od vune su ženske ječermice i sadaci, modrine i slične haljine sa i bez oplećaka; sukneje i svečane čarze; pregače i ženske do koljena gaće. Od vune su takodjer mnogi svitnjaci i podvezače.

Pošto se vuna ostrize, pročisti, ispere, prosuši, iščupa i progrebena, te izvlači na kudjelji i omota oko preslice, ona se prede na vretenu, tkaje, valja i stupa, zatim bojadiše modri i tako postaje ono domaće sukno, koje se upotrebljava za glavnije predmete odjeće. Ili se samo na prosto snuje na rukama, otkaje i ustupa, te postizava obično domaće vuneno tkivo, koje služi za niže predmete odjeće.

Od kože ubijene divljači, pak i domaće životinje, postavljaju se još i danas u studenim predjelima naše šire postojbine, po neki gornji predmeti odjeće, biva: čurkovi, bunde, šube i t. d. Košuljci i prsluci, rupci i pregače bivaju po katkad od svile; svileni su očešće i pojasi, kod — imućnijih, a od kadife su mjestimice ženski pršnjaci i muški prsluci, izvezeni zlatnom i srebrenom žicom. Muške ječermice, džamadani ili prsluci, redovito su od tanke čohe. Od kostreti se prave prostirači, vreće i mutapi; za odjeću se kostret rijetko upotrebljava.

Prtene su ljetne bječve, gaće i ljetni prsluci; od platna okruge, košulje i hlače (donje gaće).

Vuna odgovara ponajbolje prilikama našega naroda u pogledu nošnje, i o njoj, kao najpoglavitijoj gradji, treba voditi najviše brige. Prtenim i svilenim odijelima primijetiti je samo da se upotrebljuju ljeti. Ova odijela pošto se natope znojem ili mokrinom, prianjaju uz kožu i potrpavaju joj oduške. Inače lakše se suše no vunena odijela i ne primaju toliko prašine i ostale nečisti, te su zgodna za vanjsku odjeću.

Vuna upotrebljena za gornju ili donju odjeću, brani tijelo i uzdržava toplinu. Za to je naročito zimi i za kišovita vremena najpodesnija. Ona prima sporije vlagu nego ostala tkiva i čuva površinu života od mokrine, a time i od prehlade. Sve to ide, razumije se i po sebi do granice njenog potpunog zasićenja. Njeno je tkivo rastresito kao sitno rešetce, čupavo i propušta vazduh, te pomaže izmjeni spoljašnjeg vazduha i onoga što se nalazi ispod haljina.

Sa higijenskog gledišta treba da postoje poneki slojevi vazduha i između pojedinih komada odjeće, pošto ti slojevi loše sprovode toplinu, te pomažu uzdržavanju tjelesne topline. A vunene odjeće propuštaju kroz svoja šupljikava tkiva i isparivanje sa pokožice života, bolje no svi ostali predmeti, koji se običavaju kao gradiva raznih odjeća.

Ali ta izmjena vazduha i to isparivanje, bivaju donekle ometani sa nespretnog kroja pojedinih komada odjeće, naročito na gornjem trupu i sa načina kojim se nose. Druga je poglavita mana težina vunenog domaćeg tkiva, naročito sukna, i hrdjava, otrovna boja, koja biva upotrebljena.

Na glavi je običaj crvena od čohke kapa, različitog kroja, sad plitkija, sad dublja; a kad momče doraste, tad se i zapeškiri sa obilatim, crvenim vunenim peškirom. Ima i šarovitih što prtenih što svilenih peškira, koji su po nešto kraći i laganiji, tako zvani saruci, te se obavijaju obično oko fesova. U južnim krajevima naše postojbine već odavna iščezava peškir, a oblik se kape sasvim izmijenio i to na način kako nebi zapelo oku sa estetičnog pogleda. Jer svakako ona prosta kapa ne može da stoji na glavi o sebi; kapa ljubi peškir.

Doista su kapa i peškir oteži predmeti nošnje, nu ipak ima i u njima dovoljno higijenskog i praktičnog smisla.

U studenim predjelima zagore, kad udari led i pušavica, čovjek se podbradi jednim okrajkom podugačkog peškira, te brani od leda i opasnog utjecanja mrzlog vazduha, što no bi inače morao vruć, da udiše neposredno i strada. Tim načinom

pri obijanju planina za svaku svoju potrebu, prištedjuje sebi po nekoju prehladu i mnoga zapaljenja opasnije fele. A ljeti po velikoj žegi, spustivši po jedan okrajak preko šije niz ledjanicu, zaštićuje se od sunčanog udara.

Pomaže doduše u tome i crvena boja pomenutih predmeta nošnje, koja donekle odbija a i ne propušta sve sunčane zračke. I zbilja za vrijeme kosidbe imao sam prilike da vidim na stotine kosaca, koji odolješe najljućoj sparini za cijeli mjesec dana, a da se u svome i ne pokrutiše zdravlju. A ti kosci nijesu bili ni navikli tolikoj žegi u vlastitoj postojbini. Po čemu bi se moglo dokučiti, da pored sve svoje težine ipak ima dovoljna higijenskog razloga ovaj dio narodne nošnje, koji se odnosi na mušku glavu.

O samoj kapi nije ni govora, naročito o onoj maloj, koja tek pokriva vrhglavak, pošto ona ne odgovara nipošto potrebama i namijenjenoj joj zadaći. Hercegovačka kapa ima više smisla, jer je obilatija i inače krojena, ali i njoj se u manjoj mjeri može prigovoriti na isti način.

Kapa u opšte morala bi da bude obilatija u kroju i da je ponešto šupljikava na vrhu, glede oduška; trebalo bi i to, da se uzdiže iznad kose i ne tišti pokožice. Vunenom peškirom može se primijetiti samo težinu i valjda sa našeg gledišta antiestetičnost pojave. Ali kao što kapa ljubi peškir, tako i peškir pristaje nošnji. Ženske, koje su obično zaštićene sa obilatim pletenicama, a inače i manje izložene, nose na glavi mnogo laganije pokrivalo. Djevojački je običaj manja i niža kapa sa i bez rupca; kod žena kovrljak i okruge (bošča), koja se podvezuje o sebi ili naročitom premetačom. Zimi je rubac od vune, ljeti od platna ili svilen. Ostavivši na stranu nakite i razne srebrne pribadače, kojima i današnji kulturni svijet utvrđuje moderne ženske šešire, može se bez otezanja ustanoviti, da je i ženska nošnja na glavi dosta prikladna i da odgovara svrsi i praktičnosti. Još većma dapače nego muška, pošto je laganija mnogo i brani kosu od otpadanja.

Kabanica od sukna i struka od prostog tkiva, sa kojim se ogrće zimi i muško i žensko za vrijeme kiše i leda, odolijevaju ponajbolje i dugo svakoj mokrini, te čuvaju izvrsno tjelesnu toplinu. Njihova je mana težina; ali onomu, koji mora da cijeli dan na kiši i vjetru čami u planini uz blago, nije teška. Odjeveniji se čovjek služi i sa tankom čohenom kabanicom.

I koparan je obično od sukna, a takodjer i kut te hercegovački gunjac.

Ovi gornji komadi odjeće, kojima je jednaka zadaća, te su različni svaki u svom kraju, samo dje-

lomično odgovaraju svrsi. Sprijeda su sveosve otvoreni i ne zakopčavaju se nikako. K o p a r a n obično steže i sputava u ramenima, oteščava sa uskoće rukava svako odnosno kretanje, te donekle i kolanje krvi, a ne proteže se već do pasa. H r c e g o v a č k i g u n j a c naprosto je kao neki oplećak sa rukavima doista lijepog kroja, ali ne odosiže ni do pojasa, već priljubljen životu izgleda kao da ga ispravlja, te doprinaša uvelike onoj stasitoj pojavi hrcegovačkih gorštaka. A k u t, koji se običaje u Bosni, nije u istini toliko estetičan, ali je dosta odulji i oširi.

Sva tri pomenuta predmeta imaju zajedničku manu, da su surazmjerno teški; koparan i kut dapače tromasti, te ne uzimlju u zaštitu već naprosto ledjanicu, strane prsiju i ruke. Ali i ovu zadnju manu već ispravlja prsluk ili džamadan.

Prsluci ili džamadani, koji su obično zimi od čohe, a ljeti prteni, te su podosta obilata kroja, tako da im se krila križaju preko grudi i sastavljaju na jedan ili drugi način, pomoću privezača ili spona, utežu se odviše oko života. I to je njihova mana; mana u načinu nošnje, koju su mnogi Bošnjaci odbacili i baš oni, koji žive u najstudenijim krajevima Bosne. Ovi uopšte i ne sapinju sprijeda, čak ni same košulje, već ostavljaju gole grudi izložene svakom vremenu. Čovjek se čudi, kako ti ljudi odolijevaju užasnom ledu rastvorenih runjavih prsiju preko kojih prelijeću nesmetano vjetrovi i kiše, snijegovi i pušavice, te se kadkada oveće ploče smrznutog leda prostiru po njima sve do same žličice. Ali glava im je zamotana sveosve do očiju sa obilatim peškirom; trbuh utegnuto i opasan debelim vunanim pojasom. I to je najtvrdji, najljepši muški naš narodni soj! Opazio sam u dugom nizu godina, da su kod njih vrlo rijetka zapaljenja pluća i porebrine, naročito zimi, što se daje profumačiti lako i sa znanstvenog gledišta. Oni se čuvaju, da im preko otvorenih šupljina — usta i nozdrva — ne prodre kroz ugrijane dušnike, naglo ona ledena struja smrznutog vazduha, koja rashladjuje i potiče na bolest; a grudi su im već otvrdnule od običaja.

Poznato je, da se i mnoga infekcijozna zapaljenja organa u grudima, istom naznačenom stazom, preko oštećenih sluznica u nozdrvama, žvalu i dušnicima povlače u život i da ga nemilice oštećuju; a razni vjetrovi donose svega i svašta, svakovrsnih klica raznih boljetica, koje vrlo lako prijanjaju na prehladjene, nabujale sluznice i truju čili organizam. Što se dobro opasuju, i to ima svojeg značenja. Prehlada u trbuhu osporava varenje i probavu, potiče na prolijev i slabi organizam. Oduzima mu onu otpornu snagu, koja mu je toliko potrebna u borbi sa elemen-

tima; odnosi toplinu tijela u onom središtu života, koje je naročito udešeno, da ju uzdrži i pomoću hrane poradja.

M u š k a j a č e r m a nosi razne nakite, toke, ploče, kite, zlatna i srebrna puca, vezove i t. d., o kojima, kao što i o ostalim uresima, što no kite ine predmete odjeće nije sada govora. Jačerma je obično od čohe i njezina je poglavita zadaća, da brani strane trupa.

O gaći i košulji nije nam se potrebito baviti, pošto je to obični dio odjeće, koji pristaje svakoj nošnji, u svakoj zemlji i kod svakog naroda. Od pravo narodnih predmeta nošnje na gornjem trupú, koparan, kutu ili gunjac brane legja, ramena i ruke; ječerma strane, a prsluci ili džamadani prednji dio grudi. S toga su polegijne ječerme i prsluka od prostog postava.

Košulja, guća, prsluk i ječerma utežu se obično širokim, crvenim vunanim pasom, zajednički oko trbuha, a sama se košulja spuštava u čakšire (gaće) eventualno i u hlače (donje gaće) te priteže još jednom na niže, vunanim ili prtenim svitnjakom, ili običajnim kajišom.

P a s se paše prilično utegnuto oko trbuha, ali pogledom na širinu njegovu i na elastičnost vunenog tkiva on ne tišti ni malo, niti spriječava hodanje crijeva, izmjenu vazduha i krvni optok u utrobi. Tako isto odazivlje se svitnjak ili kajiš kojima se vežu i driješe čakšire.

S v i t n j a k ili obični kajiš, privezuje se oko života preko razmeta ispod grebena trbušnih zdjela a poviše jabuka od stegana, te ne smeta nipošto glavnim životnim funkcijama u drobu i u krvnim cijevima.

Više pasa pripasuje se p r i p a š a j ili pripašnjača od kože, koja u nekom radu pometu, a u nekom pomaže. Pri kopanju, krčenju, kosidbi skida se, tako isto pri svakom teškom i napornom radu. Inače pri kojem laganijem radu služi kao sprema za neke predmete i ratila, da budu vazda pri ruci.

Zadaća je pripašaja sa higijenskog gledišta, da zaštićuje donju utrobu i prepone od prehlade, a donekle i od uboda. U šumama, u kojem nesretnom slučaju posrtaja ili pada brani od eventualnih ozleda sa strane šiljastog drvija i kamenja, zapletenih grana, trnja, drače i t. d., a inače služi kako je već napomenuto, za pohranu raznih predmeta, koje narod običaje da nosi sobom i upotrebljava. U pripašaj se zadijeva sve što je oštro i opasno, te osim potreba za kresanje gore, zarezavanja i inog rada, u njemu je mjesto za nož i maše, lulu i duhan, kremen i trud, te spremu za novac razne spise koji ga nadjoš i iznenadiše.

Nestalo je već jatagana i ćemera od blaga ; hrdja ih je mal da ne istjerala iz običaja. Po koje malo oružje, modernijeg načina, skriva se pokatkada u njemu i počiva u zaklonici.

Čakšire — gaće — od sukna izgledaju ponešto teškog kroja, ali su za zimu prikladne. Od čohe su već mnogo laganije ali nepraktične za težačku ruku, jer su skupe, poderu se brzo i propadaju. Prtene se običavaju ljeti. Kroj je čakšira u gornjem dijelu zar odviše tromast dočim su nogavice veoma praktično udešene, te se uvijaju oko listova i zakopčavaju kukam i sponama. Čovjek je u njima laganiji naročito k strani i nije nimalo pometan u gibanju koljena. Čakšire su zaista praktične i odgovaraju higijenskim zahtjevima. Ne stežu nimalo ; ne smetaju kolanju krvi ; propuštaju dovoljnu izmjenu vazduha i brane od inih spoljašnjih povrijeda. Čakšire sa obućom, koja je idealno higijenična i praktična za naš narod, osobito zimi i ljeti sačinjavaju onaj dio nošnje, koji je najprikladniji i kojega treba sačuvati i za nova pokoljenja.

Dimije su istoga kroja čakšira, od tankog crnog platna ili svile ; upotrebljavaju ih bolji slojevi naroda, muško i žensko.

Šalvare su takodjer gaće od sukna ili priprostog vunenog tkiva. Jednaki im je kraj sa čakširama, ali ne dopiru nego samo do ispod koljena ; u donjem dijelu oko listova, zamjenjuju ih tozluci od vune.

O h l a ć a m a dovoljno je opaziti, da se rijetko nose kod prostog naroda, a inače i ove pristaju svakoj nošnji. Na čakširam su lakme ili promahe sa strana, a uza nje dugoljasti džepovi. Promahe imaju i nešto etičnog smisla pri obavljanju malih životnih potreba ; čovjek mora da se drži kosimice te se nehotice zaklanja od javnosti.

U zadnje vrijeme neki moderni šavci, ugledaše se na kraj dimija i naumiše uvesti taj način nošnje kao novi običaj za ženski svijet, odjeven na evropejsku.

O b u ć a strogo narodna sastoji se od b j e ć a v a zimi vunelih ljeti prtenih, zatim od č a r a p a, t e r l u k a, o b o j a k a i o p a n a k a.

Bječve se podvlače u nogavice čakšira ili u tozluku šalvara, a više nogavica navlače se čarape, koje se takodjer sapinju pomoću kukaca i petlja, a povrh čarapa dolaze terluci. Ispod terluka obojici, zatim opanci, koji se privezuju oputom.

Ovaj običaj nošnje u obući obezbijedio je našem čovjeku vrlo čvrste noge, kojima nije zamjerke. Stopala su osjetljiva pri opipu ; prilika je noge prirodna a razvitak potpun. Žile su čile i nategnute kao goleme strune i neumorne u hodu. Naš

čovjek hoda po golom kršu bez brige lagano i elastično, ne gledajući gdje stupa. Nije pretjerano kad se kaže, da je naš narod u opšte najbolji, najustrajniji hodac u Evropi. Kostobolja, ulazi su rijetkost, a takodjer i raspuštenje krvnih modrastih cijevi. Pored sve potrebe da se očeeše očisti i ispere, da se lako praši i kalja, obuća je narodna od velike koristi našem težaku naročito u zagori. U istinu opanak ne odolijeva na dugo kiši i velikoj mokrini, ali i tome nalazi pomoći bez štete zdravlju. Za vrijeme hodanja po kiši skida se obuća i ogole noge, a čim stupe u zaklonicu opet se navlači i natiče te uzdržava tjelesna toplina nogu, koja predusreta svako oboljenje.

Najopasniji neprijatelj obuće jest nečistoća. Po nečistoći osporava se razmjena vazduha, oteščava hod te otvrdnuta vunena tkiva, zadojena potom i drugom nečisti zaudaraju i podušuju isparivanje kože. Valjda bi joj se moglo prigovoriti sa strane estetske, ali sa one higijene i praktičnosti nipošto. Obuća je lagana, meka, ne tišti i što je najglavnije, pod njom ostaju čile noge i suhe, zimi i ljeti, po snijegu i po rosi, svakako.

Izgleda mi da bi naš čovjek bez svoje običajne obuće bio nepotpun, da bi izgubio nešto svoga, što ga ipak podiže nad ostalim u pojmu muške snage i obilježja.

Obuća je jednaka za muško i žensko, a gaće ženske, gdje je običaj u opšte da se nose, odgovaraju kroju i načinu šalvara, koje već napomenusmo i dimija za bolje slojeve.

G l a v n a ž e n s k a n o š n j a na tijelu, proteže se od vrata do više gnjata. Odozgo je dugačka, obično sukna, mrka ječerma bez rukava, koja pokriva, stražnji dio cijelog života, do nogu i strane. Ili je mjesto ječermice okraći s a d a k, crvenkast kod djevojaka a plavetan kod žena. U Hercegovini nose i po jednu malu ječermicu, kao neki savijeni prslučić oko struka i ramena, koji se ni malo ne uteže, već pada o sebi o životu, kao da je saliven. Ispod ječermice proviruje zimi sukna haljina sa oplećkom i rukavima, i spušta se do nogu, jednako sa svih strana, a ušivena je sprijeda od nogu pa sve do pasa. Od pasa na više do sred grudi, privezuje se obično zasponjena ili zakopčana sve do dojaka, gdje no se rastavlja i u savijenoj liniji omotana oko vrata. Zovu je i modrina radi boje, a i sukna, koja je obično odijeljena od oplećka. Carza je borna svečana haljina, savorita u pojasu i po skutovima od bolieg sukna ili čohe.

Ljeti se nosi b r n j i c a, koja je obično prtena i plave boje. Ispod haljine je dugačka košulja od

postava koja se to niže širi do nogu. U nekim mjestima na košulju navlače u svečanim prigodama košuljak ili primetaču. Košuljak je kratka košulja od boljega platna, izvezena, sa rukavima; primetača je isto što i prednji dio košuljka bez rukava i oplećka.

U nekim predjelima nosi se i zimi prsluk ili ženski prsnjak ispod haljine, dočim ljeti je to običaj pošto otpadaju debeli komadi odjeće, naročito oplećak i rukavi od haljine.

Poviše haljine zimi, a ljeti poviše brnjice, opasava se vuneni ili prteni mali pas, u mjestim i neka tkanica razno izvezena srmom i nakićena.

Pas se utvrđuje oko života pomoću kukaca, koji se zadijevaju u šupljine tkiva, a uteže sa privezačom od pregače.

Pregača je prednji idealni suvez ječermi. Obično je vunena, inače od platna, svile ili ine otanje mješane gradje.

Vas kompleks odijela, koji sastavlja žensku nošnju, udešen je na način da bude više razmjene vazduha između pokožice i pojedinih slojeva odjeće. I to obzirom na žensko pranje, na brijeme, dojenje i na obične životne potrebe, izgleda osobito opravdano sa strane higijene i praktičnosti.

Čistoća tijela daje se lakše postići bez mnoge dangube a donekle i bez povrijede moralnog osjećaja, što nije sve jednako kad se promisli da su kuće bez nuždnika, bez ošita proste potleušice sa jednom samom ovećom prostorijom. Širina haljina i kroj pružaju im neku umjetnu zaklonicu, na obranu postidnosti.

Da li je štetno zdravlju što žene obično ne nose hlaća u našoj zagori ili mu ne smeta, pitanje je, koje je riješilo od davna samo iskustvo.

Već od djetinjstva one priviknu toj nošnji; tijelo je otvrdnuto te rijetko su poboljenja u donjem životu, a što je glavno i u organima ženske puti.

Bijeli je cvijet iznimka, a takodjer i neplodnost. Gukavih modrih žila na donjim udovima malo se može naći kod njih. Vazduh, koji se vazda mijenja, vječito se stara za isparivanje kože, time i u nestašici vode, prima na se zadaću čistoće. Dobar sloj vazduha, što ostaje opet ispod haljina duže vremena, uzdržaje potrebitu toplinu. I tolika je moć vazduha, da u planinama, gdje nema vode, kako no bi rekao ni za lijek, te mnoge ženske glave mjeseci i mjeseci nemaju prilike, da se isperu, ipak ne zaudaraju životom, niti se kvare. Po gradovima to nebi bilo moguće ni za malo dana, prema našoj europskoj nošnji, našem načinu življenja i prehrane.

U istini prašina mogla bi da im donese kvara, naročito ako je rastrovana kužnim klicama, što po gradovima kod velikih skupina naroda i okuženih prizemnih i podzemnih slojeva, biva mnogo lakše nego u planinama, gdje prašine nije; a mnogo je manje i čeljadi na okupu. Dapače opazio sam, da su mnogo više podložne oboljenju u odnosnim organima i one proste težakinje, koje nose hlaće mimo običaja.

Gornji dio odjeće kod ženskih odgovara dovoljno i poradi zaštite od vanjskih utjecaja, odgovara dobrom razvitku, naročito organa za disanje, dojenje i probavu. Nema nikakvih osobitih veza i stega, koje pritiskuju grudi i utrobe, te im spriječavaju prirodno razvijanje.

U nekoj varošici naše dalmatinske zagore, sa kakvih sićušnih i valjda pretjerano etičnih razloga, uveo se neki običaj da se pomoću širokih privezača sve do gr'oca, potiskuju dojke na grudima, kako nebi upadale odviše u oči pobožnom svijetu i izazivale neku umišljenu sablazan! I time se u toj varoši mnogo štete nanijelo današnjem naraštaju, naročito djeci u pogledu hrane i odgoja.

I to je praktično u ovoj ženskoj nošnji, što se ona udara na se mahom na brzu ruku, bez velikog gubitka vremena. Obuća ženska slična je u jezgri muškoj, o kojoj se je već progovorilo; nestve upotrebljavaju se mjestimice samo kao prosta odjeća.

Dijete kad izadje već iz povoja te prohoda, nosi na sebi običnu kapicu sa ili bez rupca, košuljicu, nešto prslučića, bječvice i opančiće. Muško oblači gaće teke u 6—7oj godini i koparančić; zatim kad ojača i doraste sprema mu se obična nošnja.

Naša narodna nošnja pored sve dobre gradje, koja odgovara svakoj potrebi i odolijeva zubu vremena, ipak ima svojih velikih mana, koje poglavito počivaju u težini, u kroju i u neurednim bojama kako je istaknuto već prije u dovoljnoj mjeri. U pogledu skupoće nebi se moglo ništa prigovoriti vuni, pošto je tako tvrdo otkana, da se jedva daje istrošiti. Doduše kad zastari olinja se i ona, te izgubi čupavost i prvašnju mekotu i postaje nešto slabija sa higijenskog gledišta. Lako se i kalja te onečisti i time gubi opet higijenske vrijednosti, pošto joj se zatrpavaju šupljine u rastresitom tkivu sa raznim materijama, čak i pogane vrsti, koje bi mogle da organizmu postanu donekle i opasne. Naročito to ističem u slučajevima kojekakvi zaraznih bolesti na čovjeku i na blagu. I s toga je od velike potrebe da se pazi na njenu čistoću. Pošto ispiranje pomaže u svakom pogledu sa higijenskog stanovišta, pokatkada i vreloom vodom i ako se u pranju vunena tkiva i odviše gube i propadaju. Tamo opet u našoj

zagori, na žalost nema ni dovoljno čiste, zdrave vode, što u velike smeta, te ogromne štete donosi zdravlju i sa inih razloga. Ipak pored svih ovih mana izgleda nam od potrebe, time i od koristi, da se sačuva način i običaj a uzdrži stara gradja kao glavna podloga naše narodne nošnje, pošto i po današnjoj, vuna predstavlja najbolje gradivo za svaku nošnju. Nu mora se svakako nastojati, da sukna i ostala vunena tkiva, upotrebljena za ljetnu i proljetnu odjeću, budu ponešto otanije otkana i time laganija. Nužda je i da kroy, osobito muške odjeće, na gornjem trupu, postane nešto obilatiji i priličniji, ele sukno kada prokisne, osim težine, osim tišnje i otvrdne, te može lako da prožulja.

Debela sukna kao što su danas obojena zagasitom bojom vrijede za zimu; a ljeti bi trebalo upotrebiti boje nešto jasnije, koje ne primaju toliko toplih sunčanih zraka. Boje bi trebalo da budu urednije, time da se ne gube u pranju i da ne puštaju po životu. I s toga od nužde je strogo nadziranje različitih tangarija u pogledu upotrebljenih sredstava za bojadisanje, e da se štetna zdravlju i otrovna odbace, a i ona koja nijesu postojana.

U pogledu tkalačkih domaćih stanova imalo bi se nastojati da se odnosno udese i za tanku predju te da se postave na zgodna zračna mjesta.

Osobe, koje se bave tim radom, morale bi biti sasma proste od kojekakovih kužnih opasnih klica. Vas rad u opšte oko vune, morao bi se izvesti na čistu vazduhu, u sasma čistim položajima i pomoću čeljadi zdrave.

Zgodno bi bilo i podučavati narod o neumjesnom načinu stezanja pršnjaka, prsluka i ostalih predmeta nošnje, te o zlim posljedicama takovog običaja.

Što se na donju odjeću odnosi, tanke lagane gućice umjesne su i zimi i ljeti na golom tijelu, naročito za čeljade, koje je u svome radu vječito izloženo svakom vremenu. I najprikladnije bi bile one od čiste vune, flanele, ali nijesu praktične, što se u brzo istroše i skupo zapadaju. Doduše ima i čeljadi koja ne podnosi vune na golom životu, te se izaspe, i oboli od raznih vrsta lišaja.

Odviše debele guće potiču, osobito ljeti, na obilno znojenje i slabe život; treba ih dakle ostaviti za zimu.

Narodna nošnja, ako se i proteže na mnogo vjekova, odgovara prilično još danas onoj svrsi, kojoj je namijenjena; dapače u strogo težačkom pogledu ne zaostaje ni za onom ostalih težaka, koji spadaju prosvijetljenim državama i narodima. To isto vrijedi sa moralnog i sa gledišta higijene.

Ono nekoliko predmeta evropske nošnje, unesenih od domaćih radnika u doticaju sa stranim svijetom, nijesu doista začiniili našu narodnu nošnju, već ju dapače iskvarili. Radnički postoli nijesu dorasli težačkome opanku, a takodjer niti oni i ako jeftiniji predmeti gornje odjeće, mogu se takmiti sa vrsnoćom i ostalim vrlinama sličnih komada u narodnoj nošnji.

Fakat je dokazan, da naš narod gine od bolesti kužne vrsti i ostalih neuredjenih i zdravstvenih prilika u odnosnim krajevima u pogledu močvara, te oskudice vode i dobre hrane, i da su rijetki slučajevi oboljenja, koji potiču od nedostatka u nošnji, ili njezinim uzrokom.

Navlastice moramo imati žensku narodnu nošnju pred očima, radi poroda. Naša narodna nošnja ne pometu u ničemu razvitku tjelesnome i pupčanju mladih života. Naše oko priviknuto modernoj, sensualnoj estetici, moglo bi valjda da joj prigovori, jer ono traži idealnost ljepote u dugim potezima oblasti savijenih bedara i u tankovitosti tijela, a kod naših narodnih žena odskače više ona prirodna grčka ljepota, koja bolje odgovara zadaći materinstva. Danas je pojam ljepote nešto drugačiji, finiji ako hoćemo i intelektualniji, ali svakako umjetan i krcat nervozije, kako svjedoče današnji običaji i nova nošnja, nametnuta obrazovanim ženskim slojevima. — Ali nama je do prirodnog razvitka i do sačuvanja one prirodne ljepote zdravlja, koja poradja čilija plemena i podiže otpornu snagu naroda, te moramo nastojati, kako no bi naš narod uzмогаo da ustraje u borbi sa kulturnijim, moćnijim elementima, kojima nije dorastao u opšte, a najmanje na umjetnom modernom polju napredka.